

dr hab. Monika D. Adamczyk
Katedra Praw Człowieka i Pracy Socjalnej
Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lublin, 16 czerwiec 2023 r.

Powtórna recenzja rozprawy doktorskiej autorstwa mgr Recenzja Aleksandry Prysłopskiej-Kamińskiej, „Postawy wobec emerytury a typ refleksyjności jako determinanty pozytywnego, aktywnego starzenia się” .

Promotor rozprawy:

Prof. dr hab. Piotr T. Kwiatkowski

Data wykonania recenzji: 16.06.2023

W recenzji z dnia 21 marca w konkluzji stwierdziłam, że uwzględniając wszystkie oceny i uwagi zawarte w tej recenzji a dotyczące rozprawy przygotowanej przez mgr Recenzja Aleksandry Prysłopskiej-Kamińskiej pt.: Postawy wobec emerytury a typ refleksyjności jako determinanty pozytywnego, aktywnego starzenia się”, mimo jej zalet podnoszonych również w recenzji, nie spełnia ona w mojej opinii wszystkich postanowień ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym. W recenzji zawarłam zarówno informacje, czego uzupełnienie winno dotyczyć oraz czego winna dotyczyć poprawa. Jeśli chodzi o uzupełnienia oczekiwałam:

- a) W pracy powinien znaleźć się opis innych form aktywności podejmowanych przez osoby starsze, jak również wskazanie ich znaczenia dla pozytywnego i aktywnego starzenia się. Autorka powinna uzasadnić, dlaczego w pracy konsekwentnie nie odnosi się do innych form aktywności, ważnych z punktu widzenia pozytywnego i aktywnego starzenia się i koncentruje jedynie na aktywności zawodowej. Zmiana tematu zapewne nie jest możliwa, jednak istotne z punktu widzenia pomyślnego i aktywnego starzenia się elementy takie jak wspomniane już uczestnictwo w życiu społeczeństwa, aktywność fizyczna i edukacyjna, aktywność obywatelska itd. powinny zostać opisane. Skoncentrowanie się na jednym elemencie, jakim jest zatrudnienie nie jest niczym złym, jednak przedstawianie zagadnienia aktywności zawodowej w wieku emerytalnym bez odniesienia się do innych jej form jest istotnym pominięciem w kontekście takiego, a nie innego sformułowania tematu.
- b) Autorka rozprawy powinna pogłębić analizę koncepcji teoretycznych istotnych dla problematyki pozytywnego i aktywnego starzenia się. Autorka nie dokonuje

wystarczającej prezentacji wiodących i pobocznych wątków tematycznych istotnych z punktu widzenia interpretacji uzyskanych wyników badań.

- c) Uzupełnienia powinny dotyczyć także rozdziału metodologicznego. Po pierwsze, wszystkie podstawowe dla pracy pojęcia powinny być skonceptualizowane i zoperacjonalizowane w rozdziale metodologicznym, mowa przede wszystkim o pojęciu postawy. W rozdziale tym krótkiego uzupełnienia wymaga opis przebiegu wywiadów pogłębionych tj. kto je przeprowadzał, ile zostało przeprowadzonych w formie rozmowy telefonicznej, a ile w formie stacjonarnego kontaktu. Jak zostało wcześniej wskazane, nie jest to przez Autorkę jasno i precyzyjnie opisane. Autorka pisze co prawda na stronie 47, że były one prowadzone w większości przez telefon, ale należy podać dokładne informacje.

Poprawa powinna być dotyczyć następujących kwestii:

- konstrukcji pracy, tj. układu rozdziałów teoretycznych, scalenia tych odcinków dysertacji, które są zbyt krótkie i nie wymagają wydzielenia (mowa tutaj o paragrafie trzecim w rozdziale szóstym, który składa się z trzech krótki ustępów), jak również kwestii edytorskich. Sugeruje się użycie standardowej dla pracy wydawniczych czcionki 12, zmniejszenie wykresów niepotrzebnie zajmujących pół strony (np. s. 38-43, s. 118, s. 132, s. 142). Tabele również powinny w miarę możliwości nie dzielić się pomiędzy strony (np. tabela 8 na stronach od 74 do 76). Pozostaje kwestia literówek i innych potknięć językowych.

Nową wersję rozprawy otrzymałam drogą pocztową w dniu 29 maja 2023 roku i ta wersja rozprawy stanowi podstawę przygotowania powtórnej recenzji.

Przedłożona do recenzji praca doktorska Pani mgr Aleksandry Prystopskiej-Kamińskiej napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Piotra T. Kwiatkowskiego w ramach uprawnień doktorskich Wydziału Nauk Społecznych SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego w Warszawie ma charakter interdyscyplinarny, o czym świadczy zarówno jej zakres tematyczny, zaplecze teoretyczne rozprawy, założenia metodologiczne, jaki i sam projekt badawczy, stanowiący podstawę części empirycznej pracy. Plasuje się ona na pograniczu kilku dyscyplin i subdyscyplin mieszczących się w dziedzinie nauk społecznych, przy czym najwyraźniej zaznacza się obecność socjologii i gerontologii społecznej, w tym socjologii starości. Problematyka podjęta w pracy jest z pewnością bardzo ważna i aktualna. Postępujące procesy starzenia się społeczeństwa polskiego, niski poziom aktywności zawodowej osób po 60 roku życia, brak systemowych rozwiązań ułatwiających pozostanie na rynku pracy i zachęcających

seniorów do opóźnienia procesu dezaktywizacji, w znacznym stopniu przyczyniają się do mało aktywnego starzenia się Polaków. Mimo licznych badań i opracowań wciąż istnieje potrzeba analiz prowadzonych w zakresie procesów starzenia się i postaw wobec tego zjawiska.

Rozprawa liczy 240 stron (w poprzedniej wersji 214), posiada logiczną strukturę, złożona jest z wprowadzenia określającego główny cel pracy oraz 7 rozdziałów (w tym trzech teoretycznych i czterech poświęconych omówieniu wyników badań własnych). Rozdział pierwszy i drugi prezentują ramy teoretyczne pracy. Rozdział trzeci zawiera omówienie celów badania, metodologii i wykorzystanych narzędzi i technik badawczych. Rozdział czwarty opisuje sytuację społeczno-demograficzną osób starszych w Polsce. Trzy kolejne rozdziały prezentują analizę wyników badań własnych. Praca kończy się podsumowaniem, zawiera bibliografię i aneks prezentujące narzędzia wykorzystane w pracy.

Tytuł doktoratu jest zasadniczo spójny z treścią dysertacji, choć należy zauważyć, że wskazuje na zakres tematyki związanej z szeroko rozumianym procesem aktywnego i pozytywnego starzenia się. Ponieważ przedłożona rozprawa w swojej części empirycznej ogranicza się jedynie do aktywności zawodowej zalecono w poprzedniej recenzji: po pierwsze opisanie innych form aktywności podejmowanych przez osoby starsze, wskazanie ich znaczenia dla pozytywnego i aktywnego starzenia się. Po drugie zalecono uzasadnienie, dlaczego w projekcie badawczym Autorka nie odnosi się do innych form aktywności, ważnych z punktu widzenia pozytywnego i aktywnego starzenia się i koncentruje jedynie na aktywności zawodowej.

Autorka w ponownie przedłożonej rozprawie dokonała stosownych uzupełnień (s. 40-44). Uzasadniła wybór aktywności zawodowej jako przedmiotu swoich analiz empirycznych wskazując po pierwsze na specyfikę starzenia się polskiego społeczeństwa, w którym zawodowo pracują nieliczni emeryci, mimo iż podobnie jak w innych krajach tak i w Polsce parametry długości życia i długości życia w zdrowiu podnoszą się: „(...) skupiono się wyłącznie na produktywności związanej z zarabkowaniem, czyli aktywności zawodowej. Dostrzegając potencjał — coraz sprawniejszych i częściej cieszących się dobrym zdrowiem — emerytów, niniejsza rozprawa dąży do scharakteryzowania związku między pracą na emeryturze a pozytywnym starzeniem się oraz rozpoznania czynników wpływających na chęć pracy w wieku postprodukcyjnym i popularyzacji dobrych praktyk umożliwiających przedłużenie aktywności zawodowej mieszkańców Polski” (s.17). Po drugie Autorka wskazuje na konieczność podejmowania badań w tym obszarze z uwagi na niezbyt liczne opracowanie naukowe z tego zakresu. „Niniejsza rozprawa podejmuje stosunkowo rzadko poruszaną

tematykę pracy zawodowej (rozumianej jako wszelka aktywność związana z zarobkowaniem) w wieku emerytalnym, rozważając wpływ czynników makro- i mikrospołecznych na decyzję kontynuowania życia zawodowego po osiągnięciu wieku emerytalnego.” (s.44).

Zgodnie z zaleceniami Autorka dokonała rekonstrukcji pracy. Zabieg uspołnił konstrukcję rozprawy, czyniąc ją logiczną i spójną. W rozdziale pierwszym Doktorantka prezentuje poruszaną przez siebie problematykę aktywnego i pomyślnego starzenia się w obszarze socjologii starości oraz prezentuje główne ujęcia tej dyscypliny. Omawia również istotną z punktu widzenia prowadzonych analiz koncepcję refleksyjności w ujęciu Margaret Archer.

W rozdziale drugim Autorka zarysowuje sytuację osób starszych w Polsce, słusznie uznając konieczność przybliżenia specyfiki tego procesu. W tym celu wykorzystuje dane demograficzne oraz akty prawne - przegląd reform systemu emerytalnego. Przyjęcie takiej strategii analizy materiału teoretycznego i danych zastanych jest jak najbardziej słuszne, pozwala na prezentację najważniejszych dla badanej problematyki pojęć i procesów a także służy ustaleniu faktów w kontekście rozpatrywanych przez Autorkę problemów.

Rozdział trzeci przedstawia ramy teoretyczne oraz cele, hipotezy i metodologię przeprowadzonych badań. Autorka stworzyła na potrzeby prowadzonej analizy bardzo ciekawy model badawczy, wykorzystując metodę triangulacji i łącząc ze sobą: analizę danych zastanych (desk research), badania kwestionariuszowe (metoda ilościowa – N - 264) oraz indywidualne wywiady pogłębione (metoda jakościowa - 40 IDI). Autorka w bardzo sprawny i przejrzysty sposób prezentuje zastosowane techniki, narzędzia i dobór próby.

Autorka dysertacji jasno formułuje cele, pytania i hipotezy (s.75-89). Celem głównym pracy było, jak sformułowała to Doktorantka, „(...) poznanie motywacji do pracy na emeryturze oraz zweryfikowanie przydatności koncepcji refleksyjności Margaret Archer dla wyjaśnienia postaw osób po 60 roku życia.” (s.78). Osiągnięcie celu głównego oparła Autorka o realizację trzech celów szczegółowych:

1. Poznanie motywacji do kontynuowania aktywności zawodowej w wieku emerytalnym.
2. Określenie wpływu wiodącego typu refleksyjności (M. Archer) na aktywność zawodową w wieku emerytalnym.
3. Ustalenie związku między aktywnością zawodową na emeryturze, wiodącym typem refleksyjności i postawą wobec starości.

Każdemu z założonych celów Autora przypisuje pytania badawcze – jest ich łącznie 12 oraz hipotezy – jest ich 6. Wszystkie hipotezy przyjęte przez Autorkę zostały w toku prowadzonej analizy zweryfikowane.

Zasadniczym pytaniem badawczym dla Autorki było stwierdzenie czy aktywność zawodowa w wieku emerytalnym jest przejawem pomyślnego starzenia się i/lub możliwym sposobem na pozytywną starość. Na potrzeby odpowiedzi na to pytanie sformułowano hipotezę zakładającą, że osoby pozostające w zatrudnieniu starzeją się pozytywnie [H1]. Szkoda, że do pozostałych pytań badawczych Autorka nie sformułowała podobnie jednoznacznych hipotez. Hipotezy od 2 do 6 przypisuje do celów badawczych a nie wiąże wprost z postawionymi przez siebie pytaniami.

W dalszej części rozprawy Autorka przedstawia wyniki badań własnych w kontekście dotychczasowego stanu wiedzy oraz przyjętych teorii. Należy zauważyć, że w rozdziałach 4, 5, 6 i 7, Autorka w bardzo sprawny i konsekwentny sposób przedstawia wyniki badań własnych wychodząc od omówienia w czwartym rozdziale sytuacji pracowników z najstarszej grupy wiekowej. Wskazanie na zjawisko „wypychania” starszych wiekiem pracowników z rynku pracy, konieczność zarządzania wiekiem w organizacjach i omawiając czynniki mające wpływ na dezaktywację zawodową, Autorka buduje ciekawe i adekwatne dla analizowanego tematu przedpole dla dalszych analiz. Najciekawszymi rozdziałami dysertacji są rozdział piąty, szósty i siódmy.

W rozdziale piątym opisane zostały główne motywacje kryjące się za decyzją o dalszej aktywności zawodowej Polaków w wieku okołoemerytalnym. Jest to rozdział, w którym Autorka dysertacji opierając się o wypowiedzi badanych stara się zrekonstruować ich motywacje. Materiał badawczy zaprezentowany w rozdziale jest ciekawy, choć sprawia on wrażenie raportu z badań. Brak bardziej pogłębionej analizy i namysłu nad wypowiedziami respondentów pozostawia u czytelnika niedosyt.

Rozdział szósty i siódmy ma na celu ukazanie związku między: postawą, refleksyjnością i aktywnością zawodową osób w wieku emerytalnym. Przeprowadzone przez Autorkę analizy prowadzą również do próby odpowiedzi na podstawowe dla niniejszej rozprawy pytanie: czy aktywność zawodową na emeryturze można traktować, jako przejaw pozytywnego starzenia się. Autorka w oparciu o przeprowadzone przez siebie analizy i zestawienie wyników badań ilościowych (pozyskanych z użyciem kwestionariusza ICONI) z danymi z badań jakościowych, formułuje odpowiedź na to pytanie stwierdzając, że „Na podstawie wyników przeprowadzonych badań — szczególnie uzupełniającego badania

ilościowego — można stwierdzić, że przedłużona aktywność zawodowa / zarobkowa, świadcząca o aktywnym starzeniu się, nie zawsze oznacza starzenie się pomyślne. Duży udział osób z refleksyjnością złamaną (jedynym negatywnym typem refleksyjności) wśród ludzi pracujących mimo prawa do emerytury nie pozwala uznać wszystkich pracujących emerytów za osoby starzejące się pomyślnie.” (s. 205).

Piśmiennictwo zastosowane w ramach rozprawy doktorskiej jest dobrane poprawnie i w dużej mierze pozwala na opis badanej problematyki.

Wybór podstawy teoretycznej i dokonane przez Autorkę uzupełnienia dotyczące pogłębienia i poszerzenia warstwy teoretycznej pracy czynią rozprawę zamierzeniem oryginalnym. W recenzowanej pracy w pierwszej wersji część teoretyczna pomijała ważne dla prowadzonej analizy wątki i teorie.

Należy podkreślić, że zawarte w pracy analizy na podstawie przeprowadzonych badań własnych, są bardzo ciekawe i stanowią najbardziej wartościową część pracy. Wnioski, do jakich dochodzi Autorka, nie są jednoznaczne, ukazują brak prostych recept na pomyślne starzenie się i zachęcają do dalszych analiz i badań. „Fakt, że tak wiele osób kontynuujących pracę w wieku emerytalnym charakteryzuje się refleksyjnością złamaną, może łączyć się zarówno ze słabą sytuacją ekonomiczną seniorów w Polsce i wynikającym z niej przymusem zarobkowania, jak i możliwością/propozycją kontynuacji pracy połączoną z brakiem pomysłu na dalsze życie” (s.214).

Autorka włożyła wielu wysiłku w przeprowadzenie badań stosując triangulację ram teoretycznych i koncepcji wyjaśniających, źródeł, a także metod i technik badawczych. Takie podejście jest poprawne, ciekawe poznawczo i przynajmniej częściowo pozwoliła na spojrzenie na sytuację społeczną osób starszych, zarówno z perspektywy obiektywnych danych statystycznych, demograficznych oraz regulacji prawnych, jak i subiektywnych wypowiedzi osób w wieku emerytalnym.

Recenzowana praca doktorska nie jest wolna od występujących powtórzeń, błędów stylistycznych, czy edytorskich. Nie jest ich wiele w recenzowanej pracy, tym niemniej występują. Pragnę w tym miejscu podkreślić, że zawarte w recenzji krytyczne uwagi nie ujmują ogromu pracy Doktorantki włożonej w badania oraz analizy, zwłaszcza w analizie materiału empirycznego rozprawy. Pozytywnie oceniam przedłożoną do oceny rozprawę, uważając ją za interesującą i przedstawiającą raczej słabo zbadany na rynku polskim temat.

Konkluzja

Podsumowując przedstawione wszystkie oceny i uwagi dotyczące rozprawy należy stwierdzić, iż praca doktorska mgr Aleksandry Prysłopskiej-Kamińskiej, „Postawy wobec emerytury a typ refleksyjności jako determinanty pozytywnego, aktywnego starzenia się” po dokonanych uzupełnieniach i poprawkach spełnia w mojej opinii wszystkie postanowienia art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz warunki określone w Regulaminie przeprowadzania postępowań w sprawie nadania stopnia doktora w SWPS Uniwersytecie Humanistycznospołecznym. Praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Doktorantka wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie socjologii. Recenzowana rozprawa jest oryginalnym przedsięwzięciem badawczym, potwierdzającym dobre przygotowanie Doktorantki do samodzielnej pracy badawczej. Praca zawiera wyraźnie sformułowany cel poznawczy, konieczną obudowę literaturową i opiera się na oryginalnym, pomyślnie zrealizowanym projekcie empirycznym, którego rezultaty oceniam pozytywnie. Całość rozprawy świadczy korzystnie o umiejętnościach i kompetencjach teoretycznych i metodologiczno-badawczych Autorki. Wnoszę o dopuszczenie mgr Aleksandry Prysłopskiej-Kamińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego, a przedłożoną do recenzji pracę rekomenduję, jako podstawę do nadania mgr Aleksandrze Prysłopskiej-Kamińskiej stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.

dr hab. Monika Dorota Adamczyk
Katedra Praw Człowieka i Pracy Socjalnej
Instytut Nauk Socjologicznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II